

כסלו התשע"ג

בס"ד

השיעור מוקדש לעילוי נשמת מנחם אביצור בן יהודה אריה ז"ל

לדמותו של יוסף

לפרשת וישב (על פי שיעור של הרבנית שרון רימון)

"ורחל עקרה". א"ר יצחק: רחל הייתה עיקרו של בית, כמה שנאמר "ורחל עקרה" - עיקרה רחל.

אולם, במשך זמן רב רחל הייתה עקרה.

לאה, לעומת זאת, נישאה ליעקב מתוך תרמית של לבן. אבל מסתבר בדיעבד שנישואי יעקב עם לאה היו רצון ה' ולכן ה' סובב את הדברים כך שיעקב ישא את לאה, אך באופן הגלוי מעמדה של לאה כאם, הראויה לבנות את בית יעקב, איננו ברור מלכתחילה, והוא מתקבע על ידי לידת בנים (פרק כ"ט פסוק ל"א):

וַיָּרָא ה' כִּי שָׁנוּאָה לָאָה וַיִּפְתַּח אֶת רַחְמָהּ וַרְחַל עֲקָרָה:

ה' נותן ללאה בנים, ועל ידי כך מתברר שהיא "אם" ושנישואיה ליעקב היו רצויים ובעלי חשיבות ומשמעות. רעיון זה מבוטא יפה במדרש הבא (בראשית רבה שם):

ר' חנין בשם ר' שמואל בר ר' יצחק אמר: כיון שראה אבינו יעקב מעשים שרימה לאה באחותה נתן דעתו לגרשה. וכיון שפקדה הקב"ה בבנים אמר: לאמן של אלו אני מגרש!?

ניתן להבין מדרש זה במישור האנושי הפשוט, שיעקב מרגיש שאינו יכול לגרש אישה שילדה לו בנים. אך נראה שיש כאן יותר מכך: מכך שה' פתח את רחמה של לאה והיא יולדת ליעקב בנים, יעקב מבין שנישואיו ללאה היו ברצון ה' ולאה ראויה להיות "אם" ולבנות את בית יעקב, ולכן הוא מבין שאין לגרשה.

מאמציה של לאה להשתייך לבית יעקב באים לידי ביטוי בשמות הבנים. אחד אחרי השני נולדים בניה של לאה, והיא קוראת להם בשמות המבטאים את ציפייתה לקבל הכרה מיעקב. ברקע ללידות של לאה עומד סיפור עקרותה של רחל (בראשית כ"ט, ל"א):

וַיָּרָא ה' כִּי שָׁנוּאָה לָאָה וַיִּפְתַּח אֶת רַחְמָהּ וַרְחַל עֲקָרָה:

לאה יולדת, ורחל עקרה; לאה יולדת ורחל מצפה לבן. אמנם ליעקב יש בנים רבים, אך בבית יש צפייה מתמדת ללידת הילד המיוחד: הילד של רחל. כאשר הוא נולד בוודאי הייתה התרגשות גדולה בבית ותחושה שהנה נולד

סיפור "תולדות יעקב" פותח ב"יוסף" (בראשית ל"ז):

(א) וַיֵּשֶׁב יַעֲקֹב בְּאֶרֶץ מִגְרֵי אָבִיו בְּאֶרֶץ כְּנָעַן:

(ב) אֵלֶּה תֵּלְדוֹת יַעֲקֹב יוֹסֵף בֶּן שִׁבְעַת עָשָׂר שָׁנָה...

וסיפור יוסף המתחיל כאן מתמשך על פני שלוש הפרשות הבאות. מעמדו של יוסף חשוב ביותר, וסיפורו מסופר באריכות בדומה לסיפורי האבות. אולם, ההבדל המהותי בין האבות ליוסף הוא שהאבות היו יחידים, כלומר אצל האבות יש סיפור של בחירה של האחד תוך דחייה של אחיו; יוסף, לעומת זאת, איננו יחיד, אלא הוא אחד מתוך שנים עשר אחים, שכולם ממשכים את בית יעקב. למרות זאת, התורה בוחרת לעסוק בהרחבה ובהבלטה בסיפור יוסף. נקודה זו וכן פרטים נוספים לגבי יוסף מעוררים שאלות רבות:

- מדוע יוסף תופס מקום מרכזי כל כך ב"תולדות יעקב"?
 - האם בזכות היותו בן רחל ובזכות אהבת אביו אליו, או שמא תכונותיו הקנו לו מעמד מיוחד בין אחיו?
 - מהם המאפיינים העיקריים של דמותו?
 - האם מעמדו חיובי או שלילי?
 - מהם חלומותיו ומה פשרם? האם הם התגשמו?
- ננסה להשיב על שאלות אלה תוך עיון בדמותו של יוסף על פי שיעור של הרבנית שרון רימון.

יחודו של יוסף והציפיה ללידתו של יוסף

יחודו של יוסף מתבלט כבר מראשיתו, עוד לפני לידתו. יוסף איננו הבכור, אך לידתם של כל האחים מלווה בצפייה ללידתו: רחל היא האישה האהובה על יעקב (עיינו פרק כ"ט פסוקים י"ח ו"א) והאישה שהייתה מיועדת לו מלכתחילה, ולכן מעמדה בבית יעקב ברור: אין ספק שרחל היא האם אשר ראויה לבנות את הבית ביחד עם יעקב. כך אומר גם המדרש (בראשית רבה [וילנא] פרשה ע"א, סימן ב'):

מְאוֹמָהּ כִּי אִם הַלְחָם אֲשֶׁר הוּא אוֹכֵל וַיְהִי יוֹסֵף יָפָה תֹאֵר וַיְפַה מְרָאָה:

כלומר יוסף מצליח מאד. בזכות כוח החיות המיוחד שבו הוא מצליח שלא לחוש את תחושת העבדות, אלא לצאת ממנה ולהיות "איש מצליח" בניהול משק-ביתו של פוטיפר.

למרות שיוסף איננו דמות רוחנית אלא דמות מאד מעשית, הפסוקים מדגישים שהצלחתו איננה בזכות חכמתו או כשרונו אלא שה' איתו, כלומר ה' משפיע ברכה בזכות יוסף: "ויברך ה' את בית המצרי בגלל יוסף" (ה'). המשמעות של "ברכת ה'" היא תוספת שפע, וכאן מתברר שכח ההוספה של יוסף איננו רק בעניין הפרייון, אלא תוספת שפע כבירה כללית בתחומים הגשמיים.

לאחר שיוסף מגיע למעמד גבוה בבית פוטיפר הוא מושלך משם אל בית הסוהר, בעקבות הסיפור עם אשת פוטיפר (ל"ט ז' - כ'). אולם, גם שם אין תיאור של תחושת השפלה, אלא התרוממות מידית (בראשית ל"ט כא-כג):

(כא) וַיְהִי ה' אֶת יוֹסֵף וַיְטֵ אֵלָיו חֶסֶד וַיִּתֵּן חֲנוּן בְּעֵינָיו שֶׁר בֵּית הַסֹּהַר: (כב) וַיִּתֵּן שֶׁר בֵּית הַסֹּהַר בְּיַד יוֹסֵף אֶת כָּל הָאֲסִירִים אֲשֶׁר בְּבֵית הַסֹּהַר וְאֵת כָּל אֲשֶׁר עֲשִׂים שָׁם הוּא הָיָה עֹשֶׂה: (כג) אֵין שֶׁר בֵּית הַסֹּהַר רָאָה אֶת כָּל מְאוֹמָהּ בְּיָדוֹ בְּאֲשֶׁר ה' אִתּוֹ וְאֲשֶׁר הוּא עֹשֶׂה ה' מְצַלִּיחַ:

שוב מתוארת הצלחתו המדהימה של יוסף: הוא מצליח לעלות מן המצב המושפל ולהגיע למעמד גבוה. גם כאן הצלחתו של יוסף היא בניהול עניינים גשמיים, אך הברכה להצלחה זו באה מאת ה'.

בעקבות פתרון החלומות של שר המשקים ושר האופים מתגלגל יוסף לפתור גם את חלום פרעה (פרק מ' - פרק מ"א פסוק ל"ב). תחילה יוסף פותר את החלום ומפרש את המראה, אך הוא איננו מסתפק רק בפתרון, אלא מוסיף עצה (בראשית מ"א לג-לו):

(לג) וְעַתָּה יִרְא פְרַעְה אִישׁ נְבוֹן וְחָכֵם וַיִּשְׁיִתְהוּ עַל אֶרֶץ מִצְרַיִם: (לד) יַעֲשֶׂה פְרַעְה וַיִּפְקֹד פְּקָדִים עַל הָאָרֶץ וְחִמַּשׁ אֶת אֶרֶץ מִצְרַיִם בְּשֶׁבַע שָׁנֵי הַשְּׁבַע: (לה) וַיִּקְבְּצוּ אֶת כָּל אֶכְל הַשָּׁנִים הַטֹּבֹת הַבָּאֹת הָאֵלֶּה וַיִּצְבְּרוּ בָר תַּחַת יַד פְרַעְה אֶכְל בְּעָרִים וְשָׁמְרוּ: (לו) וְהָיָה הָאֶכְל לְפִקְדוֹן לְאֶרֶץ לְשֶׁבַע שָׁנֵי הָרָעָב אֲשֶׁר תִּהְיֶינָּה בְּאֶרֶץ מִצְרַיִם וְלֹא תִפְרֹת הָאָרֶץ בְּרָעָב:

יוסף מציע לפרעה כיצד להתמודד עם העתיד שנגלה לו בחלומות; אמנם החלום מודיע את העתיד, אך הנעשה בעתיד תלוי באדם. עצותיו של יוסף הן חכמות מאד ומעשיות מאד - הוא לא ממליץ להתפלל וכדומה, אלא מציע רעיונות מעשיים להתמודדות עם המצב. העצות של יוסף מוצאות חן בעיני פרעה (בראשית מ"א לז-לח):

הבן המיוחד, שהוא יהיה הבן העיקרי של המשפחה. כיצד נקרא הבן המיוחד (בראשית ל' כג-כד):

(כג) וַתֵּהָר וַתֵּלֵד בֵּן וַתֹּאמֶר אֶסָף אֱלֹקִים אֶת חֲרַפְתִּי:

(כד) וַתִּקְרָא אֶת שְׁמוֹ יוֹסֵף לְאִמֵּר יֹסֵף ה' לִי בֵּן אַחֵר:

והשם מפתיע: הבן המיוחד איננו נקרא על שם מהותו העצמית אלא על שם הוספת בן אחר¹, ונראה שזוהי מהותו של יוסף - כוח הוספת החיים והפרייון, המתבטא לראשונה בפתירת רחמה של רחל, בעצם לידתו של יוסף, וקריאת שמו מכוונת להמשך פריונה של רחל, להוספת חיים, ולמעשה בנימין בא לעולם בלידת יוסף. על כן, עם הולדת יוסף, גומלת בלב יעקב ההחלטה לשוב לא"י כיון שמשפחתו בנויה כבר (ל', כה), כפי שכתוב בביאתו לארץ: "ויבא יעקב שלם עיר שכם" (ל"ג, יח), שלם טרם לידת בנימין.

בפרשת וישב, המתחילה לספר את סיפורו של יוסף, מוסיף כוח זה להתגלות:

בתחילת הפרשה מתואר יוסף כבעל מעמד מיוחד בבית יעקב (בראשית ל"ז, ג' - י"א). מעמד זה מתבטא גם בחלומות שהוא חולם, המתפרשים (על ידי האחים ועל ידי יוסף עצמו) כרצון של יוסף למלוך, למשול ולהנהיג את בית יעקב. המעמד המיוחד הזה הוא שגורם למתח רב בין יוסף לבין אחיו, והוא שגורם להורדתו של יוסף למצב שפל ביותר - מכירתו לעבד (פסוקים י"ב - ל"ו). הנפילה ממעמד גבוה ביותר אל מעמד של עבד יכולה לגרום לתחושת השפלה גדולה יותר, במיוחד לאור העובדה שהוא "נזרק" ממעמדו על ידי אחיו, ולמרות זאת, אנו שומעים תוך זמן קצר שיוסף מצליח מאד (בראשית ל"ט):

(ב) וַיְהִי ה' אֶת יוֹסֵף וַיְהִי אִישׁ מְצַלִּיחַ וַיְהִי בְבֵית אֲדֹנָיו הַמִּצְרָיִ: (ג) וַיִּרְא אֲדֹנָיו כִּי ה' אִתּוֹ וְכָל אֲשֶׁר הוּא עֹשֶׂה ה' מְצַלִּיחַ בְּיָדוֹ: (ד) וַיִּמְצָא יוֹסֵף חֵן בְּעֵינָיו וַיִּשְׁרֹת אֹתוֹ וַיִּפְקְדֵהוּ עַל בֵּיתוֹ וְכָל יֵשׁ לֹו נָתַן בְּיָדוֹ: (ה) וַיְהִי מֵאִזְ הַפְּקִיד אֹתוֹ בְּבֵיתוֹ וְעַל כָּל אֲשֶׁר יֵשׁ לֹו וַיִּבְרַךְ ה' אֶת בֵּית הַמִּצְרָיִם בְּגַלְל יוֹסֵף וַיְהִי בְרַכְתֵּהּ ה' בְּכָל אֲשֶׁר יֵשׁ לֹו בְּבֵית וּבְשָׂדֶה: (ו) וַיַּעֲזֹב כָּל אֲשֶׁר לֹו בְּיַד יוֹסֵף וְלֹא יָדַע אֹתוֹ

¹ בכך שמו של יוסף דומה לשמות שקראה לאה: הבנים של לאה נקראים על שם רצונה לזכות בהכרתו של יעקב (עיינו בהערה הקודמת), ואילו הבן של רחל נקרא על שם רצונה ללדת עוד בן, על מנת שיהיה לה עוד חלק בבניית בית יעקב. מיטיב לתאר זאת המדרש:

עיקר ברייתה של דינה זכר היה, ומתפילת רחל שאמרה "יוסף ה' לי בן אחר" נעשית נקבה.

אמר ר' חנינה בן פזי אמהות נביאות היו, ורחל הייתה מן האימהות - "יוסף ה' לי בנים אחרים" לא נאמר אלא "בן אחר"; אמרה: "עוד אחד עתיד להעמיד ולווי יהיה ממני".

אמר ר' חנינה נתכנסו אימהות ואמרו: "דיינו זכרים, תפקד זו".

(בראשית רב פרשה ע"ב).

(כה) מֵאֵל אֲבִיךָ וַיַּעֲזֹרְךָ וְאֵת שְׂדֵי וַיְבָרְכֶךָ בְּרִכַּת שָׁמַיִם
מֵעַל בְּרִכַּת תְּהוֹם רִבְצַת תַּחַת בְּרִכַּת שָׁדִים וְרַחֵם:
גם בברכת משה לשבטים חוזר עקרון זה (דברים ל"ג):
(יג) וַיְלוֹסֹף אָמַר מִבְּרִכַּת ה' אֲרָצוֹ מִמְּגֵד שָׁמַיִם מְטוֹל
וּמִתְהוֹם רִבְצַת תַּחַת: (יד) וּמִמְּגֵד תְּבוּאֹת שְׁמֶשׁ וּמִמְּגֵד
גֶרֶשׁ יְרַחֵם: (טו) וּמִרְאֵשׁ הַרְרֵי קָדִם וּמִמְּגֵד גְּבְעוֹת
עוֹלָם: (טז) וּמִמְּגֵד אֶרֶץ וּמִלְאָה וּרְצוֹן שְׁכֵנֵי סִנְהַתְּבוּאֹתָהּ
לְרֹאשׁ יוֹסֵף וְלִקְדָקֵד נְזִיר אֲחִיו:

למעשה אם נעיין בברכת יצחק ליעקב, נראה שהברכה
כוללת שני עניינים מרכזיים:
ענין שפע ופריון הארץ (ברכות כ"ז, כח):
"וַיִּתֵּן לְךָ הָאֱלֹהִים מִטַּל הַשָּׁמַיִם וּמִשְׁמַנֵּי הָאָרֶץ וּרְבַד דָּגָן
וּתְרוּשׁ"

וענין השלטון (בראשית כ"ז, כט):
"וַיַּעֲבֹדוך עַמִּים וַיִּשְׁתַּחֲוּ לְךָ לְאוֹמִים הוּא גְבִיר לְאַחִיךָ
וַיִּשְׁתַּחֲוֶוך בְּנֵי אֲמִךָ".

אבל בברכת יעקב לשבטים, מתפצלת הברכה שקיבל
מאביו בין יהודה ויוסף. ברכת השלטון והמלכות ניתנת
ליהודה (בראשית מ"ט, ח-י):

"אַתָּה יוֹדוּך אַחִיךָ יָדָך בְּעֶרְף אוֹיְבֶיךָ יִשְׁתַּחֲוֶוך בְּנֵי
אַבְיָךָ... לֹא יִסוּר שִׁבְט מִיְהוּדָה וּמַחֲקֵך מִבֵּין רַגְלֵיך עַד כִּי
יָבֵא שְׁלָה וְלוֹ יִקְהַת עַמִּים"

וברכת השפע והפריון ניתנת ליוסף, כפי שראינו לעיל.
ואם נשים לב לא רק ברכת שפע ופריון הארץ, אלא גם
ברכת פריון הצאצאים, "ברכת שדים ורחם" תוספת
חיים לאדם, ליוסף, בו נתברכה רחל בפתיחת רחמה.

**תפקידו של יוסף ותפקידו של יהודה - מאבק כפול בין
יוסף לבין אחיו**

בנוסף לברכה זו יוסף מקבל את הבכורה, כפי שמתאר
ספר דברי הימים (דברי הימים א', ה'):
(א) וּבְנֵי רְאוּבֵן בְּכוֹר יִשְׂרָאֵל כִּי הוּא הַבְּכוֹר וּבְחָלְלוֹ יְצוּעֵי
אֲבִיו נִתְּנָה בְּכֹרְתוֹ לְבְנֵי יוֹסֵף בֶּן יִשְׂרָאֵל וְלֹא לְהַתִּיחֵשׁ
לְבִכְרָה: (ב) כִּי יְהוּדָה גְּבִיר בְּאֲחֵיו וְלִנְגִיד מִמֶּנּוּ וְהַבְּכֹרָה
לְיוֹסֵף:

כלומר הבכורה ניטלת מראובן מסיבות מסוימות,
ומועברת ליוסף, ומתבטאת בכך שהוא מקבל שתי נחלות
(בראשית מ"ח ה):
(ה) וַעֲתָה שְׁנֵי בְנֵיך הַנּוֹלָדִים לְךָ בְּאֶרֶץ מִצְרַיִם עַד בְּאֵי
אֶלְיָך מִצְרַיִמָּה לִי הֵם אֶפְרַיִם וּמְנַשֶּׁה כְּרְאוּבֵן וְשָׁמְעוֹן יִהְיוּ
לִי:

יוסף מקבל עליו את האחריות לפרנסת בית יעקב ולניהול
כלכלי וארגוני של המשפחה, ובהתאם לכך הוא מקבל
שתי נחלות; בכך הופך יוסף לבכור (עיינו דברים כ"א טו
- י"ז). אולם, יוסף איננו מקבל את ההנהגה; ההנהגה

(לז) וַיִּיטֵב הַדָּבָר בְּעֵינֵי פְרַעֲה וּבְעֵינֵי כָל עַבְדָּיו: (לח)
וַיֹּאמֶר פְּרַעֲה אֶל עַבְדָּיו הֲנִמְצָא כִּזֶּה אִישׁ אֲשֶׁר רוּחַ
אֱלֹהִים בּוֹ: (לט) וַיֹּאמֶר פְּרַעֲה אֶל יוֹסֵף אַחֲרֵי הוֹדִיעַ
אֱלֹהִים אוֹתְךָ אֵת כָּל זֹאת אֵין נָבוֹן וְחָכֵם כְּמוֹך: (מ) אַתָּה
תְּהִיָּה עַל בֵּיתִי וְעַל פִּיך יִשָּׁק כָּל עַמִּי רַק הַפֶּסֶא אֲגַדֵּל
מִמֶּך: (מא) וַיֹּאמֶר פְּרַעֲה אֶל יוֹסֵף רְאֵה נִתְּתִי אֶתְךָ עַל כָּל
אֶרֶץ מִצְרַיִם: (מב) וַיִּסֹּר פְּרַעֲה אֶת טַבַּעְתּוֹ מֵעַל יָדוֹ וַיִּתֵּן
אֶתָּה עַל יָד יוֹסֵף וַיַּלְבֵּשׁ אֹתוֹ בְּגָדֵי שֵׁשׁ וַיַּשֶּׂם רְבַד הַזָּהָב
עַל צְנָאוֹרוֹ: (מג) וַיַּרְפֵּב אֹתוֹ בְּמִרְקַבַּת הַמִּשְׁנָה אֲשֶׁר לוֹ
וַיִּקְרָאוּ לְפָנָיו אַבְרָם וְנָתַן אֹתוֹ עַל כָּל אֶרֶץ מִצְרַיִם: (מד)
וַיֹּאמֶר פְּרַעֲה אֶל יוֹסֵף אֲנִי פְרַעֲה וּבְלַעֲדֶיךָ לֹא יָרִים אִישׁ
אֶת יָדוֹ וְאֵת רַגְלוֹ בְּכָל אֶרֶץ מִצְרַיִם:

פרעה מרגיש שיכולותיו של יוסף אינן אנושיות, אלא הן
מאת ה'; שוב מודגש כי יוסף הוא בעל יכולת ארגון
ונייהול מדהימים ויש ביכולתו להשפיע ברכה - אך הכל
בעזרת ה'. ובעקבות פתרון החלום והעצה פרעה מחליט
למנות את יוסף למשנה למלך. כלומר שוב, מתוך מעמד
מושפל ביותר, של עבד ושל אסיר, יוסף מגיע למעמד
גבוה ביותר - המשנה למלך. בחכמתו ובכישורו הוא
מארגן את אגירת המזון בשנות השובע ואת חלוקתו
בשנות הרעב, והתורה מתארת את התלות הכללית ביוסף
(בראשית מ"א נ"ז):

**וְכָל הָאָרֶץ בָּאוּ מִצְרַיִמָּה לְשָׁבֵר אֶל יוֹסֵף כִּי חִזַּק הָרָעֵב
בְּכָל הָאָרֶץ:**

כלומר יוסף מתגלה כאן כמקור החיים לא לישראל
בלבד, אלא לכל הארץ - "הוא המשביר לכל הארץ" (מ"ב,
ו). שייכותו של יוסף לעולם כולו, מתבטאת גם בדברי
חז"ל האומרים שיוסף שולט בשבעים לשון. אולם,
תפקידו המרכזי של יוסף, אינו כילכול כל העולם, אלא
דווקא להחיות את בני ישראל - "כי למחיה שלחני א-
להים לפניכם" (מ"ה, ה), "אנכי אכלכל אתכם ואת
טפכם" (נ', כא). גם ברכת הפריון מתקיימת בבני יעקב
בבואם אל יוסף מצרימה - "וישב ישראל בארץ מצרים
בארץ גשן ויאחזו בה ויפרו וירבו מאוד" (מ"ז, כז).
ותקופתה המבורכת שלמשפחת יעקב במצרים תמה עם
מות יוסף מקור הברכה - "ויקם מלך חדש על מצרים,
אשר לא ידע את יוסף" (שמות, א', ח).

אם כן, שמו של יוסף, מעיד על מהותו: **תוספת, ברכה,
המשך חיים ושפע:** הוא מצליח לצאת ממצבים קשים,
להתמודד איתם ולעלות מתוכם לגבהים, וכן לגרום
לברכה ולשפע בצורה מפליאה. כמו כן, לכל אורך סיפור
חיינו ברור שהשפע הוא מאת ה', כפי שמבוטא בדברי רחל
כאשר היא קוראת את שמו בלידתו: "יוסף ה" (ל' כ"ד).
כוחו זה של יוסף בא לידי ביטוי גם בברכת יעקב
(בראשית מ"ט כ"ה):

אמנם יוסף אינו המנהיג אבל יחודו של יוסף מתבטא במעמדו הייחודי של יוסף בקרב השבטים - מעמד של אב. בלידתו של יוסף כמו באו לעולם שלושה שבטים - בנימין, מנשה ואפרים. בחינת שמות בני יוסף מגלה, כי מנשה הוא שם המבטא חיסרון - "נשני א-להים את כל עמלי ואת כל בית אביי" (מ"א, נא), ואילו אפרים יורש את מהותו של יוסף, הפריזון, השפע - "כי הפרני א-להים בארץ עניי" (מ"א, נב). לאור דברים אלה מתבררת משמעות פרק מ"ח. בשובו לארץ מפרץ-אום נתברך יעקב (ל"ה, יא-יב)

"פרה ורבה גוי וקהל גוים יהיה ממך ומלכים מחלצוך יצאו. ואת הארץ אשר נתתי לאברהם וליצחק לך אתננה ולזרעך אחריך אתן את הארץ"

יעקב מזכיר ברכה זו (תוך השמטת ענין המלוכה "ומלכים מחלצוך יצאו", שאינו שייך לתחומו של יוסף אלא לתחומו של יהודה כנזכר לעיל), בעומדו לברך את בני יוסף (בראשית מ"ח, ג-ד):

"ויאמר יעקב אל יוסף א-ל שדי נראה אלי בלו בארץ כנען ויברך אותי. ויאמר אלי הנני מפרך והרביתך ונתתך לקהל עמים ונתתי את הארץ הזאת לזרעך אחריך אחזת עולם"

אריכות זו באה כרקע להסבר צירוף אפרים ומנשה לשבטים. קיום ברכת "הנני מפרך והרביתך" מתעכב בשל סגירת רחמה של רחל - בשעת מותה, בשעת לידת בנימין. יוסף יורש את תפקידה של רחל להרבות את בני יעקב וזהו הנימוק להכללת אפרים ומנשה בתוך בני יעקב. הכללה זו מתבצעת באמצעות ברכת "ויקרא בהם שמי ושם אבותי אברהם ויצחק", ומתוך כך יורשים הם את ברכת "הנני מפרך והרביתך" מיעקב, המברך, אותם דווקא, ב-"וידגו לרב בקרב הארץ" (מ"ח, טז), - בשל היותם באים מבית יוסף, בית הוספת החיים והפריזון.

משמעות החלומות של יוסף

בבני יעקב יש כוחות שונים, וכולם יחד אמורים לבנות את העם. אולם, בכדי שהם יוכלו לעשות זאת צריך להיעשות בירור יסודי ועמוק - מהו כוחו של כל אחד ומהו התפקיד המתאים כל אחד מן האחים. יוסף מתנתק מבית יעקב, והנתק בינו לבין אחיו מאפשר צמיחה בכיוונים הנכונים. מצד אחד בין האחים הנשארים בבית נערך בירור מיהו הראוי להנהגה, ומתברר שיהודה הוא הראוי להנהגה (מ"ג, א' - י"ד וי"ד) ומצד שני גם כוחו המיוחד של יוסף מתברר דווקא על ידי השלכתו ממעמדו הגבוה והתרחקותו מן המשפחה. דווקא שם, ממרחק, יכולה להתברר מהותו

ניתנת ליהודה, כפי שניתן לראות בפסוקים בדברי הימים וכן בברכות יעקב ומשה.

אולם, נראה שההכרה כי יוסף אינו המנהיג לא הייתה ברורה ומובנת מלכתחילה. בראשית חייו יוסף תופס מעמד מאד גבוה בבית יעקב, והביטוי הקיצוני ביותר לכך הוא סיפור החלומות של יוסף (בראשית ל"ז):

(ו) וַיֹּאמֶר אֵלָיוּם שְׁמְעוּ נָא הַחֲלוֹם הַזֶּה אֲשֶׁר חֲלַמְתִּי: (ז) וְהִנֵּה אֲנַחְנוּ מְאֻלְמִים אֲלֵמִים בְּתוֹךְ הַשָּׂדֶה וְהִנֵּה קָמָה אֲלֵמְתִי וְגַם נָצְבָה וְהִנֵּה תִסְבֶּינָה אֲלֵמְתֵיכֶם וְתִשְׁתַּחֲוֶינּוּ לְאֲלֵמְתִי... (ט) וַיַּחֲלֹם עוֹד חֲלוֹם אַחֵר וַיְסַפֵּר אֹתוֹ לְאָחִיו וַיֹּאמֶר הִנֵּה חֲלַמְתִּי חֲלוֹם עוֹד וְהִנֵּה הַשָּׁמֶשׁ וְהַיָּרֵחַ וְאֶחָד עֶשְׂרֵי כּוֹכָבִים מִשְׁתַּחֲוִיִּים לִי:

יוסף חולם שני חלומות, בהם הוא רואה עצמים המסמלים את בני משפחתו משתחוים לו. כיצד מתפרשים החלומות האלה? הפירוש נראה פשוט:

(ח) וַיֹּאמְרוּ לוֹ אָחִיו הַמֶּלֶךְ תִּמְלֹךְ עָלֵינוּ אִם מִשׁוֹל תִּמְשָׁל בָּנוּ... (י) ...וַיַּגֵּד בּוֹ אֲבִיו וַיֹּאמֶר לוֹ מָה הַחֲלוֹם הַזֶּה אֲשֶׁר חֲלַמְתָּ הַבּוֹא נְבוֹא אֲנִי וְאִמְךָ וְאָחִיךָ לְהִשְׁתַּחֲוֹת לְךָ אַרְצָה:

גם האחים וגם יעקב מפרשים את חלומותיו של יוסף כשאיפת גדלות וכרצון שלו למלוך ולשלוט. נראה שגם יוסף חשב כך, והוא רצה להיות המנהיג של בית יעקב. אך האחים אינם מקבלים את "חלומי" של יוסף. הם אינם רואים אותו כראוי להנהגה. ונשאלת השאלה מדוע?

ומסבירה הרבנית רימון שבשנאת האחים ליוסף ובמכירתו מצטרפים שני רבדים. הרובד האחד הוא הרובד האנושי הפשוט, בו העדפת יוסף על פני שאר אחיו גרמה לקנאה ושנאה באופן חזק ביותר, עד כדי נכונות להרגו. הרובד השני יותר עקרוני: מצד האמת יוסף לא אמור להיות המנהיג של בית יעקב, אך הוא עלול לקבל את ההנהגה בגלל אהבתו הרבה של אביו אליו, ובגלל כוחו הרב, וכדי שלא תתרחש טעות זו יוסף מורחק על ידי מכירתו. יתכן שהאחים עצמם חשו שיוסף איננו ראוי להיות מנהיג, ולכן מכרוהו, אך יתכן שהם כלל לא היו מודעים לרובד הזה, והקב"ה הוא שגלגל את העניינים כך שיוסף לא יטול את ההנהגה שהוא איננו ראוי לה.

כאן המקום להעיר, כי בכל המקרים שנזכרו לעיל, בהם הופקד יוסף על הבית, נותר תפקיד ה"מלך" ביד השליט המקורי, שדמותו קיימת לצד יוסף: פוטיפר, שר בית הסוהר, ופרעה ("רקחכסא אגדל ממך"). אין הדבר מקרי. כך היא מהותו של יוסף, אין הוא המלך ולא זכה לברכת המלכות, אלא תפקידו לבטא את כח השפע שבו, לצד יהודה שזכה בברכת המלכות.

לעולם בקשרי אישות. כוחות חזקים אלו הדוחפים להתגלות בהוספת חיים, אם לא ינותבו ויישלטו - יופיעו בצורה ההפוכה לטבעם, צורה הרסנית וממעטת חיים, בגילוי עריות. על-כן נסיונו של יוסף הצדיק הוא הנסיון השייך ביותר למהותו, שכן כוחו המרכזי הוא כח הוספת החיים, ועליו למנוע מכח זה להתפרץ בהרסנות. רעיון דומה אנו מוצאים בהמשך המקראות. בכמויות התבואה האדירות שצמחו בשבע שנות השובע גלום פוטנציאל להחיות עם רב, אך אכילתם באופן בלתי מבוקר על-פי יצר האכילה של תושבי מצרים, הינו מעשה המחסיר חיים, שביא לכליון הארץ בשנות הרעב. יוסף הצדיק מונע מכוחות חיים אלו להתפרץ, להתבזבז בשנות השובע, ומחיה את הארץ בשנות הרעב.

משיח בן יוסף ומשיח בן דוד

הרב קוק, במאמרו "המספד בירושלים", מתייחס למהותו של יוסף ולמהותו של יהודה כשני כוחות מרכזיים בעם ישראל:

...הכין בישראל ביחוד שני הכחות: הכח המקביל לערף הגוף האנושי, השוקק לטובת האומה במעמדה ושכלולה החומרי, שהוא הבסיס הנכון...

והצד השני עצם הכח לשכלול הרוחניות בעצמה...

והנה מתחילה הוכנו ב' הכחות הכלליות בשני השבטים שהוכנו למלוך בישראל, אפרים ויהודה. וכמו בתחילה, מעשי אבות סימן לבנים, יוסף היה המשביר... והחיה את יעקב ובניו בחיי החומר... ויהודה מיוחד לכח ישראל המיוחד... והנה תכלית בחירת מלכות בית דוד היה שיהיו ב' הכחות נכללים כאחד, ולא די שלט יהיו סותרים זה את זה כי אם עוד עוזרים זה לזה... היה הכל מאוחד בכח אחד על ידי עץ יהודה שהיה כולל גם כן כוחו של יוסף... וע"י קיבוץ ב' הכחות יחדיו היו שניהם מתעלים...

וכמו שהכחות המגבירות את הרוחניות הם מכשירים למידת משיח בן דוד... כן ההתנערות לבקש חוזה לאומי, חמרי, ויתר מכשירי החיים בכלליים הם הכשרת משיח בן יוסף...

כלומר הרב קוק מראה שמהותו של יוסף ממשיכה לבא לידי ביטוי בתקופת המלוכה, וכן לעתיד לבא, בימות המשיח, כאשר משיח בית יוסף יכין את הרקע הגשמי לקראת משיח בן דוד. על כל אחד מן המנהיגים והמשיחים מוטלת המשימה לדעת את תפקידו הנכון, בכדי שהם יוכלו לעבוד בשילוב האחד עם השני כדי לבנות נכון את עם ישראל.

האישית האמיתית, וכך הוא אומר לאחיו בפגישתו איתם (בראשית מ"ה):

(ה) ועתה אל תעצבו ואל יחר פנייכם כי מכרתם אתי הנה כי למחיה שלחני אלוקים לפניכם: (ו) כי זה שנתים הרעב בקרב הארץ ועוד חמש שנים אשר אין חריש וקציר: (ז) וישלחני אלוקים לפניכם לשום לכם שארית בארץ ולהחיות לכם לפליטה גדלה: (ח) ועתה לא אתם שלחתם אתי הנה כי האלוקים...

לאחר כל הגלגולים שיוסף עובר, הוא מבין את תפקידו בתוך המשפחה: מתברר שיוסף הוא בעל כוחות של תוספת חיים והשפעת ברכה, והוא המסוגל להיות "המשביר לכל עם הארץ"; במובן זה האחים משתחוים לו ותלויים בו, כפי שאומר הפסוק (בראשית מ"ב, ו'):

ויוסף הוא השליט על הארץ הוא המשביר לכל עם הארץ ויבאו אחי יוסף וישתחוו לו אפים ארצה:

חלומותיו של יוסף נראו בתחילה כחלומות אנושיים הבאים מתוך השאיפות המוטעות של יוסף, והיה נראה שהם לא יתגשמו; אך הנה מתגשמים החלומות, והאחים משתחוים ליוסף! מתברר שאמנם אכן חלומות יוסף היו חלומות נבואיים, בהם ה' הראה את העתיד להיות, אולם פירוש החלומות לא נאמר ליוסף במפורש מאת ה', אלא יוסף ואחיו ניסו לפרשם בעצמם², וכשם שיוסף לא הבין נכון את מעמדו ותפקידו בבית יעקב - כך הוא לא הבין נכון את חלומותיו. הוא פירש את החלום כרמז לכך שישלוט באחיו וינהיג את המשפחה, אך נבואת החלומות הייתה שונה: קיומה של משפחתו יהיה תלוי בו, בעיקר במובן הכלכלי. לאחר שנים רבות במצרים, בנייתו ממשפחתו, מבין יוסף את חלומותיו, שהראו לו את מקומו הנכון במשפחה: **יוסף מאפשר את קיום המשפחה בכך שהוא מסוגל לגרום להשפעת ברכה מאת ה'.**

יוסף הצדיק

בתורת הסוד מזוהה יוסף עם ספירת יסוד - צדיק יסוד עולם - המביאה את השפע העומד להתגלות במציאות. אנו לא באנו אלא להצביע על רובד הפשט שבסוד - שמעוגן במקראות עצמם. יוסף נקרא יוסף הצדיק על עמידתו בנסיון באשת פוטיפר. יש להבין מה בין נסיון זה למהותו של יוסף - מוסיף החיים. הוספת חיים באה

² את חלומי יוסף מנסה לפתור בעצמו, ללא עזרת ה', אך את חלומות השרים של פרעה ואף את חלומות פרעה הוא מצהיר שהוא פותר בעזרת ה': "הלא ל אלוקים פתרנים ספרו נא לי" (פרק מ' פסוק ח'); "ויאמר פרעה אל יוסף חלום חלמתי ופתר אין איתו ואני שמעתי עליך לאמר תשמע חלום לפתור אתו: ויען יוסף את פרעה לאמר בלעדי אלוקים יענה את שלום פרעה: ...אשר האלוקים עשה לראיה את פרעה: (פרק מ"א, פסוקים ט"ו-ט"ז, כ"ח). יוסף למד את הלכה שפתרון חלומות צריך להיעשות לא מתוך מחשבה אנושית פשוטה, אלא בעזרת ה', מתוך נסיון להבין את רצון ה' המתבטא בחלום.